

e-ISSN 3060-5059

DOI: 10.67227

IJTIMOIIY-GUMANITAR SOHADA ILMIY-INNOVATSION TADQIQOTLAR

ILMIY METODIK JURNAL

Scientific and Innovative Research in
Social and Humanitarian Studies

Vol. 3 • Issue 10

2026

Founded in 2024

publishscience.uz

publish_science_journal@mail.ru

PEER REVIEWED • OPEN ACCESS

AMIR SHOHMUROD QARASHLARIDA ADOLAT VA IJTIMOY TARTIB KONSEPSIYASI: “FATAVAI AHLI BUXORO” ASARI ASOSIDA FALSAFIY TAHLIL

Subxonova Niso Axmadovna

Buxoro davlat texnika universiteti, mustaqil tadqiqotchi.

e-mail: subxonova.niso@gmail.com ORCID: <https://orcid.org/0009-0007-4133-6028>

Аннотация.

Ushbu maqolada Amir Shohmurod ta'limotida adolat va ijtimoiy tartib masalalarining mazmun-mohiyati “Fatavai ahli Buxoro” asari asosida falsafiy-tarixiy jihatdan tahlil qilinadi. Tadqiqotning asosiy maqsadi Amir Shohmurod davridagi ijtimoiy-siyosiy tafakkurda adolat tamoyilining jamiyatdagi tartibni ta'minlash, huquqiy me'yorlarni belgilash va insonlar o'rtasidagi munosabatlarni tartibga solishdagi o'rnini aniqlashdan iborat.

“Fatavai ahli Buxoro”da bayon etilgan fiqhiy-huquqiy masalalar orqali jamiyat hayotida tartibni ta'minlash, huquq va majburiyatlarni belgilash, mulkiy va oilaviy munosabatlarni tartibga solish, jinoyat va jazo masalalariga munosabat hamda ijtimoiy mas'uliyat kabi muammolar tahlil qilinadi. Shu bilan birga, mazkur me'yorlar zahirida adolat, tartib, mas'uliyat va axloqiy me'yorlarning o'zaro bog'liqligi namoyon bo'lishi ochib beriladi.

“Fatavai ahli Buxoro” asarining tahlili Amir Shohmurod davridagi ijtimoiy tafakkurda shaxs, jamiyat, hokimiyat va huquq o'rtasidagi munosabatlarni anglashning muhim jihatlari aniqlash imkonini beradi. Shu jihatdan mazkur manba XVIII asr oxiri – XIX asr boshlaridagi Buxoro ijtimoiy-falsafiy tafakkurida adolat va ijtimoiy tartib haqidagi qarashlarni o'rganishda muhim tarixiy-intellektual manba sifatida baholanadi.

Kalit so'zlar: Amir Shohmurod, “Fatavai ahli Buxoro”, adolat, ijtimoiy tartib, falsafa tarixi, ijtimoiy-falsafiy tafakkur, axloq, huquq, fiqh, jamiyat, hokimiyat, ijtimoiy mas'uliyat.

КОНЦЕПЦИЯ СПРАВЕДЛИВОСТИ И СОЦИАЛЬНОГО ПОРЯДКА ВО ВЗГЛЯДАХ ЭМИРА ШАХМУРАДА: ФИЛОСОФСКИЙ АНАЛИЗ НА ОСНОВЕ ПРОИЗВЕДЕНИЯ «ФАТАВАИ АХЛИ БУХОРО»

Субхонова Нисо Ахмадовна

Бухарский государственный технический университет, независимый исследователь.

Аннотация.

В данной статье на основе произведения «Фатаваи ахли Бухоро» проводится историко-философский анализ сущности и содержания вопросов справедливости и социального порядка в учении эмира Шахмурада. Основная цель исследования заключается в определении роли принципа справедливости в общественно-политической мысли эпохи эмира Шахмурада, в обеспечении общественного порядка, установлении правовых норм и регулировании взаимоотношений между людьми.

На основе изложенных в произведении «Фатаваи ахли Бухоро» вопросов исламского права (фикха) анализируются такие проблемы, как обеспечение порядка в общественной жизни, определение прав и обязанностей, регулирование имущественных и семейных отношений, отношение к вопросам преступления и наказания, а также социальная ответственность. Вместе с тем раскрывается взаимосвязь справедливости, порядка, ответственности и нравственных норм, лежащих в основе рассматриваемых правовых предписаний.

Анализ произведения «Фатаваи ахли Бухоро» позволяет выявить важные аспекты понимания взаимоотношений между личностью, обществом, властью и правом в общественной мысли периода правления эмира Шахмурада. В этом отношении данный труд оценивается как важный историко-интеллектуальный источник для изучения представлений о справедливости и социальном порядке в общественно-философской мысли Бухары конца XVIII — начала XIX века.

Ключевые слова: эмир Шахмурад, «Фатаваи ахли Бухоро», справедливость, социальный порядок, история философии, общественно-философская мысль, нравственность, право, фикх, общество, власть, социальная ответственность.

THE CONCEPT OF JUSTICE AND SOCIAL ORDER IN EMIR SHAHMURAD'S VIEWS: A PHILOSOPHICAL ANALYSIS BASED ON THE WORK “FATAVAI AHLI BUKHORO”

Bukhara State Technical University, Independent Researcher.

Abstract.

This article presents a historical and philosophical analysis of the essence and content of justice and social order in the teachings of Emir Shahmurad, based on the work *Fatavai Ahli Bukhoro*. The primary objective of the study is to determine the role of the principle of justice in the socio-political thought of Emir Shahmurad's era, particularly in maintaining social order, establishing legal norms, and regulating interpersonal relations.

Drawing on the Islamic jurisprudential and legal issues presented in *Fatavai Ahli Bukhoro*, the article examines such matters as maintaining order in social life, defining rights and obligations, regulating property and family relations, approaches to crime and punishment, and social responsibility. Furthermore, it reveals the interrelationship between justice, order, responsibility, and moral norms underlying these legal provisions.

The analysis of *Fatavai Ahli Bukhoro* makes it possible to identify important aspects of how the relationships between the individual, society, authority, and law were understood in the social thought of Emir Shahmurad's period. In this regard, the work is regarded as an important historical and intellectual source for studying concepts of justice and social order in the socio-philosophical thought of Bukhara during the late eighteenth and early nineteenth centuries.

Keywords: Emir Shahmurad, *Fatavai Ahli Bukhoro*, justice, social order, history of philosophy, socio-philosophical thought, morality, law, fiqh, society, authority, social responsibility.

Kirish. XVIII asrning ikkinchi yarmi – XIX asr boshlarida Buxoro amirligida davlat boshqaruvi, ijtimoiy munosabatlar va huquqiy amaliyotning shakllanishida islomiy-huquqiy qarashlar muhim o'rin egallagan. Ayniqsa, jamiyatda tartib va barqarorlikni ta'minlash, shaxsning huquq va majburiyatlarini belgilash, mulkiy munosabatlarni tartibga solish, jinoyat va jazo masalalariga aniqlik kiritish va munosabat bildirish kabi masalalar faqat huquqiy emas, balki axloqiy va falsafiy mazmunga ham ega bo'lgan.

Shu nuqtayi nazardan, Amir Shohmurod davrida shakllangan ijtimoiy-siyosiy islohotlarni tadqiq qilish Buxoro ijtimoiy-falsafiy tafakkurining muhim jihatlarini aniqlash imkonini beradi. Amir Shohmurodning "*Fatavai ahli Buxoro*" asari mazkur jarayonni tadqiq etishda alohida ahamiyat kasb etadi. Unda turli ijtimoiy va huquqiy munosabatlarni tartibga solishga qaratilgan masalalarning yoritilishi jamiyat hayotida me'yor, mas'uliyat, adolat va tartib tushunchalarining qanday mazmun kasb etganini tahlil qilish uchun muhim manbaviy asos yaratadi.

Adolat masalasi mazkur tadqiqotning markaziy tushunchalaridan biridir. Chunki jamiyatdagi ijtimoiy tartib faqat tashqi nazorat yoki huquqiy majburlash orqali emas, balki muayyan axloqiy qadriyatlar va adolat mezonlari asosida shakllanadi. Shu ma'noda adolatni shaxslar o'rtasidagi munosabatlarni muvofiqlashtiruvchi vosita sifatida emas, balki hukmdor tomonidan olib borilgan boshqaruv mezonini deb qarash maqsadga muvofiqdir. Shu bilan bir qatorda, ijtimoiy tartibni huquq va majburiyatlarning mutanosibligini ta'minlovchi hamda jamiyat barqarorligiga xizmat qiluvchi tamoyil sifatida ham ko'rib chiqish mumkin. "*Fatavai ahli Buxoro*" asari esa Amir Shohmurodning ijtimoiy tartib haqidagi qarashlarining faqat amaliy-huquqiy jihatlarini emas, balki ularning axloqiy-falsafiy mazmunini ham ochib berishga imkon beradi.

Tadqiqotning maqsadi Amir Shohmurod qarashlarida adolat va ijtimoiy tartib masalalarining mazmunini "*Fatavai ahli Buxoro*" asari asosida ijtimoiy-falsafiy jihatdan tahlil qilish hamda ushbu tushunchalarning jamiyat, huquq, axloq va boshqaruv munosabatlaridagi o'rnini aniqlashdan iborat.

Mazkur maqsaddan kelib chiqib, tadqiqotda "*Fatavai ahli Buxoro*"da ijtimoiy tartibni ta'minlashga xizmat qiluvchi me'yorlarni aniqlash, adolat tushunchasining mazmunini tahlil qilish, huquqiy va axloqiy me'yorlarning o'zaro aloqasini ochib berish, shaxs, jamiyat va hokimiyat munosabatlariga oid qarashlarni falsafiy nuqtayi nazardan baholash hamda mazkur qarashlarning Buxoro ijtimoiy-falsafiy tafakkuri tarixidagi o'rnini belgilash vazifalari qo'yiladi.

"*Fatavai ahli Buxoro*" Buxoro amirligi davridagi diniy-huquqiy tafakkur, ijtimoiy munosabatlar va amaliy fiqh masalalarini o'rganishda muhim manbalardan biri hisoblanadi. Asarda jamiyat hayotining turli sohalariga oid masalalarning huquqiy-me'yoriy asosda bayon etilishi uning tarixiy, huquqiy va ijtimoiy tafakkur tarixini tadqiq etishdagi ahamiyatini belgilaydi. Manbaning mazmunida shaxs va jamiyat munosabatlari, mulkiy masalalar, oilaviy munosabatlar, meros, jinoyat va jazo, moliyaviy munosabatlar hamda boshqa ijtimoiy masalalarga doir qarashlar mujassamlashgan. Shundan kelib chiqib, mazkur maqolada "*Fatavai ahli Buxoro*"ning fiqhiy mazmunini qayta bayon qilishga emas, balki unda ifodalangan me'yor va qarashlarning ortida turgan ijtimoiy-falsafiy mazmunni aniqlashga e'tibor qaratiladi. Xususan, adolatning ijtimoiy tartibni ta'minlovchi tamoyil sifatidagi mazmuni, huquqiy va axloqiy me'yorlarning o'zaro munosabati hamda shaxsning jamiyat oldidagi mas'uliyati asarning tegishli qismlari asosida tahlil qilinadi. Shu jihatdan tadqiqot "*Fatavai ahli Buxoro*"ni Buxoro ijtimoiy-falsafiy tafakkuri tarixidagi manba sifatida talqin qilishga yo'naltiriladi.

Tadqiqotning metodologik asosini tarixiylik, xolislik va tizimlilik tamoyillari tashkil etadi. Maqolada falsafiy-tahliliy metod asosida asarda uchraydigan adolat, ijtimoiy tartib, axloq, huquq, mas'uliyat va jamiyat kabi tushunchalarning mazmuni ochib berildi. Mazkur kategoriyalar bir-biridan ajratilgan holda emas, balki o'zaro bog'liq tizim sifatida tahlil qilindi. Jumladan, adolatning huquqiy me'yorlar bilan, huquqning esa jamiyatdagi tartib va axloqiy mas'uliyat bilan aloqadorligi tahlil qilindi. Tadqiqot metodologiyasi "*Fatavai ahli Buxoro*"ni faqat fiqhiy hukmlar manbasi sifatida emas,

balki adolat, axloq va ijtimoiy tartib haqidagi tarixiy tasavvurlarni aks ettiruvchi intellektual manba sifatida tahlil qilishga yo'naltirildi.

"Fatavai ahli Buxoro" asari hamda tadqiqot uchun asos qilib olingan tarixiy ma'lumotlar tahlili Amir Shohmurod qarashlarida ijtimoiy tartib masalasi adolat, axloqiy mas'uliyat va shaxsning o'zini boshqarishi bilan uzviy bog'liq holda shakllanganini ko'rsatdi. Mazkur natija ijtimoiy tartibni faqat jamiyatdagi tashqi intizom yoki huquqiy qoidalarga rioya qilish bilan cheklab bo'lmazligini ko'rsatadi. Aksincha, tartibning barqarorligi insonning ichki axloqiy intizomi va jamiyat oldidagi mas'uliyati bilan ham bog'langan.

Tadqiqot davomida Amir Shohmurodning davlat boshqaruviga munosabatida hokimiyatning mazmuni oddiy siyosiy hukmronlikdan ko'ra kengroq tushnilgani aniqlandi. Uning amirlikni qabul qilishi va boshqaruv faoliyatida adolatga urg'u berilishi hokimiyatni mas'uliyat bilan bog'lashga intilish sifatida talqin qilinadi. Bunda hukmdorning asosiy vazifalaridan biri jamiyatda adolatni ta'minlash va ijtimoiy tartibni saqlashdan iborat bo'lgan.

Natijalar shuni ko'rsatadiki, Amir Shohmurod qarashlarida ijtimoiy tartibni uchta o'zaro bog'liq darajada tushunish mumkin: birinchisi — shaxsning o'zini axloqiy jihatdan boshqarishi; ikkinchisi — jamiyat a'zolarining huquq va majburiyatlariga rioya qilishi; uchinchi — hokimiyatning adolat va mas'uliyat tamoyillari asosida faoliyat yuritishi. Ushbu uchlik ijtimoiy barqarorlikning ma'naviy, huquqiy va siyosiy asoslarini tashkil etadi. Amir Shohmurodning fikricha, "nizolar va ixtiloflar yuz berganida, bilim va dalillarga asoslangan qarorlar qabul qilish lozim. Olimlarning ilmi ijthod bilan yuksaladi va fatvo berish uchun chuqur ilm talab qilinadi. Fatvo berish yengil ish emas, balki katta mas'uliyat bo'lib, u faqat eng bilimdon olimlarga yuklanadi. Abu Hanifa (Alloh unga rahmat qilsin) shunday degan: Hukm va fatvo berish og'ir mas'uliyat bo'lib, unga faqat haqiqatni anglaganlar jazm etishi lozim. Fatvo berishda adolat muhimdir, chunki u ummat uchun asos va tayanch hisoblanadi. Shuning uchun har qanday fatvo dalillarga asoslanishi va ijthod bilan chiqarilishi lozim" [3; 26-b.].

Shuningdek, tadqiqot davomida adolat tushunchasi Amir Shohmurod qarashlarida faqat sud-huquqiy munosabatlar bilan chegaralanmasligi, balki davlat boshqaruvi va hukmdorning axloqiy mas'uliyatini belgilovchi mezon sifatida namoyon bo'lishi aniqlandi. Shu ma'noda adolat jamiyatdagi tartibning natijasi emas, balki uning shakllanishiga xizmat qiluvchi asosiy tamoyillardan biri sifatida talqin qilinadi.

Umuman, "Fatavai ahli Buxoro"ni falsafa tarixi nuqtayi nazaridan o'rganish Amir Shohmurod davridagi ijtimoiy tafakkurda huquq, axloq va siyosiy boshqaruvning o'zaro aloqadorligini aniqlash imkonini beradi. Asarning mazmuni asosida ijtimoiy tartib tashqi majburlashdan ko'ra adolat, axloqiy mas'uliyat va me'yorlarga ongli rioya qilish bilan mustahkamlanadigan hodisa sifatida namoyon bo'ladi.

Ijtimoiy tartib — jamiyatda insonlar o'rtasidagi munosabatlar, qonun-qoidalar, axloqiy me'yorlar va umumiy intizom asosida shakllanadigan barqaror holatdir. U jamiyat tinchligi, xavfsizligi va taraqqiyoti uchun muhim ahamiyatga ega. Agar jamiyatda ijtimoiy tartib bo'lmasa, turli nizolar, qonunbuzarliklar va beqarorlik yuzaga keladi. Prezidentimiz Sh.M. Mirziyoyev jamiyat taraqqiyotida fuqarolarning ma'naviy mas'uliyati va ijtimoiy intizomi muhim ahamiyatga ega ekanini ta'kidlaydi [1; 47-b.].

Ijtimoiy tartib insonlarning o'zaro hurmat, mas'uliyat va qonunlarga itoat qilish hissi orqali ta'minlanadi. Har bir fuqaro jamiyat qoidalariga amal qilsa, mamlakatda tinchlik va barqarorlik mustahkamlanadi. Forobiy fikricha, "Inson o'z tabiati jihatidan shunday tarkib topganki, o'zining mavjudligi va oliy darajadagi kamolotga erishuvi uchun ko'p narsalarga muhtojdir. U bularning barchasiga bir o'zi erisha olmaydi va ularga erishish uchun kishilarning qandaydir jamoasiga muhtoj. Bu jamoaning har bir a'zosi u muhtoj bo'lgan narsalarning birortasi bilan uni ta'minlaydi. Jamiyatning har bir a'zosi ham bir-birlariga nisbatan xuddi shunday holatda bo'ladilar. Mana shu sababli bir-biriga yordam beruvchi juda ko'p kishilarning birlashuvi orqali inson o'zi intilgan kamolotga erishishi mumkin" [2; 29-b.]. Demak, jamiyat taraqqiyoti insonlarning o'zaro hamjihatligi va adolatli boshqaruvga bog'liq bo'lib, har bir inson o'z vazifasini vijdonan bajarsa, jamiyatda tartib va tinchlik qaror topadi.

XVIII asr Buxoro tarixida muhim o'rin tutgan shaxslardan biri Amir Shohmurod bo'lib, u davlat boshqaruvi tizimida ijtimoiy tartib masalasiga alohida e'tibor qaratgan. Amirning siyosiy faoliyati, harbiy mahorati va diniy-axloqiy qarashlari nafaqat mang'itlar davlatining mustahkamlanishiga, balki Markaziy Osiyo siyosiy tafakkurining shakllanishiga ham katta ta'sir ko'rsatgan. Shohmurodning "amir unvoni"ni qabul qilishi va "xonlik an'anasi"ga chek qo'yishi tashqi jihatdan siyosiy qaror bo'lsa, mohiyatan u davlatning huquqiy va axloqiy asoslarini qayta isloh qilishga qaratilgan harakat edi. Agar xonlik an'anasi ko'pincha qon-qarindoshlik va siyosiy merosga asoslangan bo'lsa, amirlik konsepsiyasida markaziy o'rinni mas'uliyat va qonun ustuvorligi egallaydi. Shuning uchun Shohmurod hokimiyatni ijtimoiy va ilohiy majburiyat sifatida ko'rsatadi. Manbalarda keltirilishicha, "Shohmurod hali sakkiz yoshidayoq Karmina viloyatiga noib etib tayinlangan. Bu holat o'sha davrda hokimiyatning merosiy xususiyatga ega bo'lganini hamda yoshlikdanoq siyosiy tarbiya muhim ahamiyat kasb etganini ko'rsatadi" [4; 65–66-b.]. Miriy ibn Shohmurod "Fathnomai sultoniy" asarida otasi haqida quyidagi ma'lumotni beradi: "Shohmurod yoshligidan harbiy san'at bilan jiddiy shug'ullanib, keyinchalik davlat boshqaruvida qat'iyati va intizomini namoyon etgani tasodifiy emasligini anglatadi. Chunki hukmdor faqat qudrat sohibi emas, balki iroda va nafs ustidan g'olib chiqqan shaxs sifatida ham ko'riladi" [7; 96–98-b.]. Demak, harbiy tarbiya Shohmurod uchun nafaqat jang qilish mahorati, balki ichki intizom maktabi vazifasini ham o'tagan.

Tarixchi olimlarning fikricha, Shohmurodning siyosiy faoliyatida faqat g'alabalar emas, balki inqirozli tomonlar ham tahlil qilingan. Ya'ni amirning mang'it qabilalarining yirik sarkardasi Bika Buta qo'lida olti oy asirlikda bo'lgani siyosiy mag'lubiyatdek ko'rinsa-da, falsafiy nuqtayi nazardan inson kamolotining bosqichi hisoblanadi. Sharq mutafakkirlari insonning haqiqiy kamoloti aynan ruhiy tarbiya va sabr orqali yuzaga kelishini ta'kidlaganlar. Asirlik — bu faqat jismoniy cheklanish emas, balki insonning o'z nafs, qo'rquvi va ojizligi bilan yuzma-yuz kelishini nazarda tutadi.

Miriy ibn Shohmurod va Humuliy o'z asarlarida asirlik voqeasi Shohmurod hayotida burilish bo'lganligini, ya'ni

“amirni tasavvuf yo‘liga boshlaganligini” [5; 45–47-b.] keltiradilar. Tasavvuf falsafasida bunday holat “ruhiy uyg‘onish” g‘oyasi bilan uyg‘unlashadi. Tasavvufda insonning haqiqatga yetishi ko‘pincha dunyoviy kibrning sindirilishi orqali amalga oshadi. Asirlik esa Shohmurodning siyosiy g‘ururini parchalab, uni ichki haqiqatni izlashga undagan bo‘lishi mumkin.

Amir Shohmurod o‘z davrining mashhur naqshbandiya-mujaddidiya shayxi Shayx Safarga murid tushadi. Bu yerda siyosiy hokimiyat bilan ruhiy hokimiyat o‘rtasidagi munosabat yaqqol namoyon bo‘ladi. Sharq tafakkurida ideal hukmdor nafaqat davlatni boshqaradi, balki o‘z nafsini ham idora qila oladi. Naqshbandiya tariqati namoyandasi Ya‘qub Charxiyning fikricha, “hukmdor o‘ziga xalqdan insof so‘rasin va o‘z nafsidan xalqqa insof so‘rasin” [10; 247-b.]. Demak, podshoh va hokimlar adolatni o‘z nafsidan qidirib, musulmonlardan qanday muomala yoqqan bo‘lsa, shunday muomalani musulmonlarga qilishi kerak. Shohmurodning tasavvufga yuz tutishi uning siyosiy shaxs sifatida ham shakllanishiga xizmat qilgan. Mir Abdulkarim Buxoriy Shohmurodning tasavvufga yuzlanishiga boshqacha, ancha chuqur ijtimoiy-ma‘naviy sabab keltiradi: “Shohmurod mamlakatdagi axloqiy buzuvchiliklarga, ayniqsa, saroy amaldorlari va noib lavozimidagi aka-ukalarining fosiqona hamda vijdonsiz xatti-harakatlariga chiday olmagan. Shu sababli u saroy hayotidan voz kechgan” [6; 126-b.]. Demak, Shohmurodning tasavvufga kirishi jamiyatdagi ma‘naviy tanazzulga qarshi axloqiy norozilik sifatida ko‘rsatiladi. Sharq falsafasida hukmdorning vazifasi faqat davlatni boshqarish emas, balki adolat va axloqni muhofaza qilishdan ham iborat deb qaralgan.

Shohmurod haqidagi ma‘lumotlar hukmdorlik faoliyati bilan ruhiy kamolot o‘rtasida dialektik aloqadorlik mavjudligidan dalolat beradi. Ya‘ni bu uning “so‘fiy hukmdor” sifatida namoyon bo‘lishidir. Muhammad Ya‘qubning keltirishicha, unda ibodat, ilm, davlat ishlari va xalq dardini eshitish bir-biridan ajralgan sohalar sifatida emas, balki yagona ma‘naviy vazifaning turli ko‘rinishlari sifatida tasvirlanadi [9; 112–114-b.]. Zamonaviy dunyoqarashda siyosat va din ko‘pincha ikki alohida maydon sifatida tushunilsa, Shohmurod faoliyatida bu ikkilik yo‘qoladi. Uning uchun davlat boshqaruvi ham nafsni tarbiyalash kabi ilohiy mas‘uliyatdir. Shu bois uning hukmdorligi tashqi kuch emas, ichki axloqiy intizomga asoslangan hokimiyat sifatida namoyon bo‘ladi. Ayniqsa, kunning birinchi yarmini “adolat ishlari”ga bag‘ishlashi chuqur ramziy ma‘noga ega. Islom falsafasida adolat hukmdorning eng oliy vazifasi hisoblangan. Forobiydan tortib G‘azzoliyigacha bo‘lgan mutafakkirlar davlatning qonuniyligi aynan adolat bilan belgilanishini ta‘kidlaganlar. Chunki adolat tartibning tashqi ko‘rinishi, zulm esa ma‘naviy inqirozning siyosiy shaklidir. Shu nuqtayi nazardan, Shohmurod uchun adolat faqat huquqiy mexanizm emas, balki qalb pokligining jamiyatdagi ifodasi hisoblangan. Amir Shohmurod qarashlarida ijtimoiy tartib masalasini “Fatavai ahli Buxoro” asari asosida tahlil qilish natijasida mazkur tushunchaning huquqiy, axloqiy va ijtimoiy mazmuni o‘zaro bog‘liq holda shakllanganligi aniqlandi. Asarda jamiyatdagi munosabatlarni tartibga soluvchi me‘yorlar faqat huquqiy talablar sifatida emas, balki insonning axloqiy mas‘uliyati va adolat tamoyili bilan bog‘liq holda namoyon bo‘ladi. Amir Shohmurodning tasavvufiy dunyoqarashi bilan davlat boshqaruvi o‘rtasidagi aloqadorlik ham tadqiqotning muhim jihatlaridan biridir. Uning shaxsiy intizomi, nafsni tiyish, ma‘naviy kamolot va xalq oldidagi mas‘uliyatga urg‘u berishi hukmdorning ichki axloqiy holatini adolatli boshqaruvning muhim sharti sifatida talqin qilish imkonini beradi. Shu nuqtayi nazardan, “so‘fiy hukmdor” obrazi siyosiy hokimiyatni ma‘naviy mas‘uliyat bilan uyg‘unlashtiruvchi tarixiy-intellektual hodisa sifatida namoyon bo‘ladi.

“Fatavai ahli Buxoro”ning mazmuni esa ushbu qarashlarning jamiyat hayotidagi me‘yoriy asoslarini ko‘rsatishga xizmat qiladi. Asarda huquqiy va ijtimoiy munosabatlarning tartibga solinishi orqali shaxs, jamiyat va hokimiyat o‘rtasidagi munosabatlarning muayyan me‘yorlarga asoslanishi ko‘zga tashlanadi. Shu jihatdan asar Buxoro amirligi davrida adolat, huquq, axloq va ijtimoiy tartib haqidagi qarashlarni o‘rganishda muhim tarixiy-intellektual manba sifatida baholanishi mumkin. Shunday qilib, Amir Shohmurod qarashlarida ijtimoiy tartib “ichki axloqiy intizom — adolatli boshqaruv — jamiyatdagi huquqiy-me‘yoriy tartib” o‘rtasidagi o‘zaro aloqadorlik asosida namoyon bo‘ladi. Ushbu yondashuv uning qarashlarini faqat siyosiy boshqaruv tarixi doirasida emas, balki Buxoro ijtimoiy-falsafiy tafakkuri tarixining tarkibiy qismi sifatida tadqiq etish imkonini beradi. atijada “Fatavai ahli Buxoro”ning ilmiy qiymati uning faqat fihiy masalalarni bayon qilishi bilan emas, balki muayyan tarixiy davrda jamiyat qanday tartibga solinganligi, adolat qanday me‘yorlar orqali ifodalanganligi va insonning jamiyat oldidagi mas‘uliyati qanday tushunilganligini aniqlash imkonini berishi bilan ham belgilanadi. Mazkur jihatlar Amir Shohmurod davridagi ijtimoiy-falsafiy tafakkurning o‘ziga xos xususiyatlarini ochib berishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Mirziyoyev Sh. M. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz. – Toshkent: O‘zbekiston, 2017. – B. 47.
2. Abu Nasr Forobiy. Fazilat, baxt-saodat va kamolot haqida / tarj. M. Qodirov. – Toshkent, 2001. – B. 29.
3. Amir Shohmurod ibn Doniyolbiy. Fatavoi ahli Buxoro // O‘zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi Abu Rayhon Beruniy nomidagi Sharqshunoslik instituti qo‘lyozmalar fondi. – Inv. № 5804. – B. 45.
4. Hayitov Sh., Rahmonov K., Ahmadov O. Buxoro va buxoriylarning jahoniy shuhrati. – Toshkent: Navro‘z, 2020. – B. 65–66.
5. Humuliy. Tarixiy asar. – B. 45–47.
6. Mir Abdulkarim Buxoriy. Tarixi Nadimiy // Shefer Sh. Histoire de l’Asie Centrale. – Parij, 1876. – B. 56; tarjima qismi – B. 126.
7. Miriy ibn Shohmurod. Fathnoma / fors tilidan tarjima va izohlar bilan. – Toshkent: Fan, 2021. – B. 96–98.
8. Miriy. Fathnoma // O‘zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi Sharqshunoslik instituti qo‘lyozmalar fondi. – Amir Shohmurodning Karmanadagi faoliyatiga oid ma‘lumotlar.
9. Muhammad Ya‘qub Buxoriy. Gulshan ul-muluk. – Toshkent: Fan, 1981. – B. 112–114.
10. Ya‘qubi Charxiy. Risola dar manoqib va aqoid // O‘zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi Sharqshunoslik instituti qo‘lyozmalar fondi. – Inv. № 5478/VII. – B. 247.